

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	20.12.2019
Received / Makale Geliş	17.10.2019	Published / Yayınlanma	22.12.2019

93 HARBİ SONRASI OSMANLI DEVLETİ SINIRLARI DÂHİLİNE GÖÇ EDEN BATUM ULEMASI¹

BATUM SCHOLARS WHO IMMIGRATED TO THE TERRITORY OF THE OTTOMAN STATE AFTER THE 93 WAR

Doç. Dr. Erdem YAVUZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi ABD.,
Erzincan / TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-1011-4864

Burcu AKÇA EYİLER

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora öğrencisi, Erzincan
/ TÜRKİYE, ORCID: 0000-0003-0319-0500

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1638>

Reference: Yavuz, E. & Akça Eyiler, B. (2019). 93 Harbi sonrası Osmanlı Devleti sınırları dâhiline göç eden Batum Uleması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(47), 4280-4291.

ÖZET

Yaklaşık altı asır gibi büyük bir zaman diliminde vücut bulan ve bu suretle oldukça geniş sınırlara sahip olan Osmanlı Devleti, uluslararası politikada önemli birçok savaşa ve antlaşmaya imza atmıştır. Nitekim 93 Harbi olarak adlandırılan, 1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen savaş sonucunda Osmanlı Devleti yenilgiye uğramıştır. Bu yenilginin ardından 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'yla Batum Rusya'ya bırakılmıştır. Böylece bu bölgeden Anadolu'ya doğru kitlesel göç hareketlerinin gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur.

Bu çalışmada, doğum yeri Batum olan fakat 93 Harbi nedeniyle anayurt olarak bildikleri Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalan ulemaya ait biyografi niteliği taşıyan tercüme-i hal varakaları incelenmiştir. Hal tercümelerinde; memura ait ailevi bilgiler, eğitim hayatları, hizmet görevleri ve ikametleri hakkında özel bilgilere ulaşılmıştır. Bu çalışmada, İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden elde edilen kayıtlardan Batum Ulemasının biyografilerine ulaşılmış ve bu biyografiler ışığında dönemin ilmiye sınıfı, siyasi, iktisadi, eğitim, kültürel ve sosyal yapısına dair önemli tespitlere dikkat çekilmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 93 Harbi, Göç, Batum Uleması.

ABSTRACT

The Ottoman State with its history spanning almost six centuries and its large territory had to face significant wars and sign treaties in international politics. Thus, the Ottoman State was defeated in the war named the 93 War between the Ottoman State and Russia in 1877-1878 years. After this defeat, by the Treaty of Berlin in 1878 Batum was left to Russia. Therefore, mass immigration movements were observed from this region to Anatolia.

In this study, the biographies of Batum scholars who were born in Batum but migrated to Anatolia due to the 93 War were investigated. In these biographies, the specific information about their families, education life, services, and addresses were reached. In this study, these biographies were found from the Court Registers Archive of Istanbul Mufti's Office and Presidency of Religious Affairs Archive. The scholars at that period in the Ottoman State and the political, economic, social, educational and cultural structure of the state were reported in details.

¹ 93 Harbi sonrası Osmanlı Devleti sınırlarına göç eden Batum ulemasına ait belgeler, belirtilen tezin ana kaynağı olan arşiv belgelerinden temin edilmiştir; bkz. Burcu Akça Eyiler, 20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekleşen 93 Harbi olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1875 yılından beri devam eden Balkan karışıklıklarının ve Avrupa diplomasisinin de bu karışıklardan istifade etme isteğinin ortaya çıkardığı bir gelişmenin sonucuydu. Balkan karışıklıklarının arkasında kışkırtıcı rol oynayan Rusya'nın yeni politikası ise Panslavizm² hareketi idi.

Osmanlı Devleti'nde Balkan krizinin başlaması ve dış politikada Avrupalıların Osmanlı'ya destek vermemesi Rusya'yı harekete geçirdi. Nitekim Ruslar Nisan 1877 yılında savaş ilan etti (Findley, 2019: 84). 24 Nisan 1877 tarihinde Rus askeri birlikleri Osmanlı sınırlarını aştılar. Savunma güçlerini Ardahan civarında toplayan Osmanlı Devleti Mayıs ayında yenilgiye uğradı. Rusya, Kars başta olmak üzere doğudan batıya doğru işgallerini sürdürdü. Osmanlı Devleti, Rusya'nın ilerlemesi karşısında muharebelere devam etti. Fakat 18 Kasım 1877'de Kars'ı, 21 Ocak 1878'de Erzurum'u kaybetti. Böylece Osmanlı Devleti 1878 yılının başında tamamen mağlup oldu (McCarthy, 2014: 115-116).

Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısında yenilgi almasıyla birlikte iki devlet arasında 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmayla, Osmanlı Devleti doğuda Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'ya bıraktı. Batum, serbest bölge limanı olarak kabul edildi (Shaw, 2010: 237-238). Berlin Antlaşması'ndan sonra Rus egemenliğini kabul etmeyen Acaristan bölgesinin başkenti olan Batum'da dâhil olmak üzere bölge halkının bir kısmı Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göç etmeye başladı (Aydın, 2016; 31-32). Batum'da göç, Ruslar bölgeyi işgal etmeden önce başladı ve işgalle birlikte giderek arttı. Öyle ki haftada bir kez Batum limanına giden İdare-i Mahsusa vapuru, muhacirlerin naklinde yetersiz kalıyordu. Buna binaen vapur sayıları devlet tarafından artırıldı. Batum ve çevresinden göç edecek yaklaşık 40.000 muhacirden 29.000'inin iskân yerlerine sevki için Mevrid-i Nusret, Asir, Selimiyye, Muhibir-i Server ve Mecidiyye vapurları bölgeye tahsis edildi (İpek, 1991: 111).

Netice itibariyle 1878 yılında Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti için dönüm noktası oldu. Bu antlaşmayla beraber Osmanlı Devleti Avrupa'daki çoğu toprağını kaybetti. Balkanlar'da çıkan kriz sebebiyle önemli topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti, Rusların işgaliyle Kafkaslar'dan da çekilmek zorunda kaldı. Bu durumun sonucunda Osmanlı Devleti'nin devrettiği topraklarla beraber yaklaşık 4,5 milyon insanın yaşamını yitirdiği tahmin edilmektedir (Karpas, 2010: 90). Dolayısıyla 1878 Berlin Antlaşması hem Avrupa güçler dengesinde hem de Osmanlı Devleti toprak bütünlüğü ve etnik yapısında mühim değişiklikler meydana getirdi (Ortaylı, 1978: 343).

2. 93 HARBİ'NİN ETKİSİYLE BATUM'DAN GELEN GÖÇ DALGASI

Osmanlı Devleti'nde ilk sistemli ve modern anlamda nüfus sayımı 19. yüzyılın önde gelen iki hükümdarı II. Mahmud ve II. Abdülhamid döneminde yapıldı. Ancak 19. yüzyılda gerçekleşen savaşlar sonucunda Osmanlı Devleti'nde ciddi toprak kayıplarıyla birlikte nüfus hareketlerin de önemli değişiklikler oldu (Karpas, 2010: 62,90). Osmanlı'nın nüfusunu etkileyen hareketlerin ve toprak dağılımındaki değişikliklerin en temel sebebi ise iç ve dış göçlerdi. Resmi kayıtlara göre, 1876-1896 yılları arasında, kaybedilen topraklardan Osmanlı sınırlarına gelen toplam göçmen sayısı 845.681 kişi idi (Koç, 2007: 294-299). Kaybedilen topraklar içerisinde Batum'un da olması ve göç dalgalarının yaşanması bu çalışmanın konusu bakımından oldukça önemlidir.

Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde Batum nüfusuna ait ilk genel bilgi II. Selim (1566-1574) dönemindeki tahrir defterlerinde yer almaktadır. Bu dönemde baş şehri Batum olan Acara bölgesinin, Yukarı Acara'ya (Acara-i Ulya) tabii 59, Aşağı Acara'ya (Acara-i Süfla) tabii 35 köy vardı. Ancak savaş nedeniyle bölgedeki 35 köy boşaldı, diğer kalan 59 köyde ise 540 hane kaldı. Bu bilgiler ışığında aynı dönemde Acara'da Batum da dâhil olmak üzere tahmini olarak 2.700 kişinin yaşadığı bilgisi mevcuttur. Sonraki dönemlerde, Trabzon Salnamelerinden elde edilen bilgilere göre merkezi Batum olan Acara, Lazistan Sancağı'na bağlı olarak kaldı. Acara ve çevresi 19. yüzyılda yapılan 1877-1878 savaşına kadar Osmanlı egemenliğinde idi (Aydın, 2016: 31-32).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yaşanan göç hareketlerinin ilk evrede Batum ve çevresinden 40.000 civarında olduğu, diğer yandan göç etmeyi arzu edenlerin ise 60.000-70.000 civarında olduğu bilinmektedir. Ara ara göçler devam etmekle birlikte Rus hükümetinin verdiği göç müddeti 1890 yılında

² "Panslavizm" kelimesi, özellikle 1870'lerden itibaren Batı Avrupa siyasi çevrelerinde kullanılmaya başladı. Panslavizm Rusya'nın liderliği öncülüğünde bütün Slav kavimlerinin siyasal dayanışmasına yönelik bir harekettir; bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yay., İstanbul 2010, s.695-696.

sona erdi. Bu yıllardan sonra resmi olarak göç vuku bulmadı, fakat firari göçler devam etmekteydi. Batum ve çevresinden ferdi olarak yapılan göçler 20. yüzyılın başlarına kadar sürdü (İpek, 1991: 97, 105, 111-113). Ruslar, bölge halkına göç etmeleri için baskı uyguladı ve halkı zulme maruz bıraktı. Bu baskılar özellikle Batum ve Çürüksu gibi sahil kıyılarında yoğun bir şekilde hissedildi. 1877-1878 savaşından sonra Batum ve Artvin'den göç edenlerin sayısı, kalanlardan daha fazla idi. Bu göçlerle gelen halkın Anadolu'da yerleştikleri yerler ise; Giresun (Bulancak), Ordu (Ünye-Fatsa), Samsun (Ladik), Amasya, Tokat, Sinop, Yalova, Adapazarı, Düzce, Hüdavendigar (İnegöl, İznik, Gemlik), Balıkesir ve Artvin gibi yerlerdi (Uludağ, 2016: 32-34). Osmanlı Devleti yeni gelen muhacirleri yerli tebaaya vereceği yükü hafifletmek amacıyla, muhacirleri yayarak yerleştirme politikası yürüttü. Bu sebepten dolayı çok sayıda Batumlu, Batı Anadolu'daki Hüdavendigar (Bursa) ve İzmit Sancağına yerleştirildi (McCarthy, 2014: 123). Nitekim bu çalışmaya konu olan muhacir Batum ulemasının da bu bölgelere iskân ettirildikleri tespit edilmiştir.

Osmanlı Dâhiliye Nezareti'nin, Batum Heyeti Murahhası Halil Bey'e 1918'de şifreli olarak gönderdiği bir belgede, Osmanlı Devleti'ne Kafkaslardan yapılan göçlerin sayısı veriliyordu. Bu belgeden anlaşıldığına göre, 93 Harbi'nden önce ve sonra Kafkasya'dan 100.000'den daha fazla, 93 Harbi'nden sonra Batum, Kars, Ardahan'dan olmak üzere Osmanlı sınırları dâhilindeki topraklara gelen toplam nüfus sayısı 137.298 idi (Arslan, 2014: 46).

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE ULEMA

Osmanlı Devleti'nde ilmiye sınıfı mensupları, çok önemli bir toplumsal görev üstlenmekteydi. Bu sınıf hiyerarşiye bağlanan bir eğitimden geçerek üç silik olarak nitelendirilen (kaza, ifta, tedris) belli bir bürokrasiye göre göreve getirilirdi. Bu sistem şekli geçmiş İslam devletleri arasında en özgün şekildi (Ortaylı, 2016: 73).

Osmanlı ilmiye sınıfı, klasik ve yerleşmiş medrese eğitimini aldıktan sonra icazetle mezun olup eğitim, hukuk, fetva, başlıca dini hizmetler ve merkezi bürokrasinin kendi sahasında görevlendirilen Müslüman ve çoğunlukla Türklerden oluşturuldu. Kaynaklarda, ilmiye sınıfının temellerinin Osman Bey dönemine kadar uzandığı, onun döneminde ilme ve ilim adamlarına oldukça önem verildiği anlaşılmaktadır. Devam eden süreçte ise bu sınıfın resmi olarak kurumsallaştığı görülmektedir. İlim adamları olan ulemadan³ faydalanmak, onlarla fikir alışverişinde bulunmak için kadılık, vezirlik, veziriazamlık, defterdarlık, nişancılık gibi divanın ve bürokrasinin çeşitli kademelerine ulemadan kişiler tayin edildi. Ayrıca Osmanlı Devleti ilmi hayatı canlandırmak için eğitimi belli bir seviyede olan talebeleri, İslam dünyasının tanınmış ilim merkezleri olan Kahire, Maverünnehir, Buhara, Semerkant, Bağdat ve Şam gibi ilim merkezlerine gönderdi. Bu ilim merkezlerine giden talebeler eğitimlerini buralarda tamamlamışlardı (İpşirli, 2000: 141-145). Osmanlı vakıf sisteminin desteklediği ulema, devletin ulaştığı sınırlar dâhilinde yayılan medreselerde eğitim aldı. Fakat eğitimini daha ileri seviyeye taşımak isteyenler Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerine giderdi (Ünal, 2002: 103).

Osmanlı bürokrasisinde ulema ayrıcalıklı bir yere sahipti (Gökbilgin, 1997: 23). Osmanlı topraklarında yer alan stratejik, nüfus ve kültürel anlamda yoğun olan büyük şehirlere yönetim ve halkın güvenliği açısından dolayı kaza idarelerinin başına deneyimli ulema gönderilirdi (Unan, 2004: 467).

Osmanlı Devleti'nde kul-yöneticiler kurumunda yer alan ve devlet bürokrasisinde önemli bir tabakayı temsil eden zümre ulema sınıfı idi. Ulema, yönetici zümre içinde bulunan tabakalar arasında medeni haklar açısından özerk bir konuma sahipti. Bu durum, mesleklerinin gizemli boyutu eşliğinde, dışındakilere kapalı, toplumsal bir kale görünümü sunmakta idi (Mardin, 2006: 93). Öte yandan devlet kademesinde özerk yapıya sahip ulemanın mirasını ailesine bırakma hakkı vardı ve vakıflara bağladıkları mülkleri mirasçıları alamazdı. Ayrıca Osmanlı idaresinde gerek alt tabakadan gerekse merkezi idareye yakın ulema arasından hiçbir zaman kapalı bir kast oluşmadı (Faroqhi, 2004: 682). Bu olgu ülke içinde taşradan merkeze gelip yükselmek isteyen ulema için sorun teşkil etmezken ülke dışından gelen Müslüman ulema için de engel oluşturmadı (İpşirli, 1999: 71-79). Zira 19. yüzyıl Osmanlı Devleti idarecileri için siyasi, iktisadi, savaş, azınlıklar sorunu ve dış baskılar gibi oldukça sıkıntılı geçen bir zaman dilimi oldu. Bununla birlikte yüzyılın yarısından sonra kaybedilen topraklardan

³ "Ulema" terimi Osmanlılar'da ilmiye sınıfı mensupları için kullanılan unvandır. Osmanlı döneminde yüksek ilim ve fıkıh âlimleridir; bkz. Abdullah Yeğin, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, Sebât Yay., İstanbul 2006, s.1015.

ülke sınırlarına bazen zorla bazen de içinde buldukları durumdan hoşnut olmadıklarından dolayı gelen muhacir meselesi ortaya çıktı (Saydam, 1999: 678).

93 Harbi her yönüyle Osmanlı Devleti için büyük bir tahribe yol açtı. Ekonomisi kötü durumda olan Osmanlı, yüz binlerce muhacire ev sahipliği yapmaya mecbur oldu. Beklenmeyen göç kitlesi karşısında devlet, Şehremaneti ve Zaptiye gibi birimleri ile muhacir işlerini yürütemeyeceğinin farkına vardı. Nitekim göçmen işlerini çözebilecek üç ayrı komisyon kuruldu. Bu komisyonların ikisi padişah yönetiminde olan, Umum Muhacirin Komisyonu ve Muhacirin-i Encümen-i Ali idi. Üçüncüsü ise padişahın görevlendirdiği paşa unvanlı kimselerin yönetiminde olduğu İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu'ydu. Bu üç komisyonun kurulması Osmanlı Devleti'nin beklenmeyen göçmen kitleleri ile karşılaşmaları sonucunda ortaya çıkan şaşkınlık durumunun ve sistemsizliğinin yansımasıydı (Erdem, 2014: 93).

Osmanlı idaresi, bu durumda şartlar ne olursa olsun muhacirlerle ilgili düzenledikleri talimatnamelere “*muhacirlerden olan ulemanın imamet ve hitabet gibi ilmi vazifelerden birine tayin olunarak geçim sıkıntısına düşmelerinin önüne geçilmesi*” kararını ekledi. Ayrıca ulemanın herhangi bir maddi sıkıntı çekmemesi için hazineden bir miktar maaş tahsis edilmesinin gerekliliği üzerinde durdu. Bu karar, Osmanlı Devleti'nin göçmenler içinde yer alan ulemaya ayrı bir önem verdiğinin göstergesidir. Nitekim göç etme talebinde bulunan ulema mensupları, sayıları yüzleri bulan ailelerinin de ülkeye yerleşmeleri için merkezden izin arz etti. Örneğin, 1881 tarihli bir belgede Müderris Ali Efendi takımından yaklaşık 800 kişilik bir Batumlu muhacir grubunun Gemlik'e yerleştirildiği görülmektedir. Burada devlet yöneticilerinin amacının hem kaybedilen nüfusun yerini doldurmak hem de toplumun kültürel birikimine katkı sağlamak olduğu söylenebilir (Yüksel-Karademir, 2012: 175-177).

4. MUHACİR BATUM ULEMASI

93 Harbi nedeniyle Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalan Batum Uleması'nın ele alındığı bu çalışmada, ulemaya ait özel bilgiler İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi dâhilinde bulunan tercüme-i hal⁴ varakalarından elde edilmiştir. Hal tercümelerinde; memura ait ailevi bilgiler, eğitim hayatları, hizmet görevleri, ikametleri ve sosyal hayatları hakkında özel bilgilere ulaşılmıştır. Biyografiler ışığında dönemin ilmiye sınıfı hakkında tamamlayıcı bilgilere ulaşmanın yanı sıra savaş dönemindeki Osmanlı Devleti'nin askeri, siyasi, iktisadi, eğitim, kültürel ve sosyal yapısına dair önemli ipuçları elde edilmiştir. İncelenen dönem arasında tespit edilen muhacir Batum uleması ve ulema hakkındaki bilgiler aşağıdaki gibidir.

4.1. Ahmed Hamdi Efendi

Ahmed Hamdi Efendi, 1254 (1839) yılında Batum dâhilinde Maçhel Nahiyesi'nde doğdu. Babası Ahmed Lütfü Efendi Maçhel Nahiyesi'nde müftü olup, ilim dersleri ile meşgul, dinine bağlı ve itibarlı biridir. Rusya, 1296⁵ da (1879) memleketlerini istila edince göç ederek Trabzon Vilayeti dâhilinde Ordu Kazası'nın Habsamana Nahiyesi'ne yerleşti.

Ahmed Hamdi Efendi, babası Ahmed Lütfü Efendi'den sarf⁶, nahiv⁶ ve mantık dersleri aldı. Daha sonra İstanbul'a giderek ilmi tahsil ve feraizden⁷ iki ayrı icazetname⁸ almaya hak kazandı. Ahmed Hamdi Efendi kendi anadilinin yanı sıra Türkçe bilmekteydi.

⁴Osmanlı Devleti döneminde genel olarak bir kişiyi anlatan biyografi eserlerine “tercüme-i hal” denilmiştir; bkz. Abdülkadir Özcan, “Tabakat”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V.İ.A.M. Yay., C.39, İstanbul 2010, s.299-301. Tercüme-i hal varakaları hakkında detaylı bilgi için; bkz. Burcu Akça Eyiler, *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*, s.2-3.

⁵“Sarf” kelime anlamı olarak bir lisanı meydana getiren kelimelerin değişmesinden, birbirinden bahseden ilim sınıfı, kelime şekli bilgisidir; bkz. Abdullah Yeğin, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, s.851.

⁶“Nahiv” sözlükte yol, yöntem, etraf anlamında kullanılan ve kelimelerin birbirine rabt, izafet, amel eylemleriyle ilgili olan kaideleri içine alan ilimdir. Nahiv ilmi ile Arapça kelimelerin yeri ve usulü bilinir, yani cümle tahlili yapılır; bkz. Abdullah Yeğin, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, Sebat Yay., İstanbul 2006, s.755; daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Nahiv”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V.İ.A.M. Yay., C.32, İstanbul 2006, s.300-306.

⁷“Feraiz” farz kökünden türemiş fariza kelimesinin çoğulu olup, İslam miras hukukunu inceleyen ilim dalıdır; bkz. Ali Bardakoğlu, “Feraiz”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, T.D.V.İ.A.M. Yay., C.12, İstanbul 1995, s.362-363.

⁸İcazet, kelime anlamı olarak “*su akıtmak, helal kılmak, izin vermek, onaylamak, geçerli kılmak*” gibi anlamlara gelen ve cevz kökünden türemiştir. İbn Faris'e göre “*su akıtmak*” mana olarak “*bir âlimin ilmini talebesine aktarması*” şeklinde anlamlandırılmıştır. İcazetname ise Osmanlılar'da ve Doğu İslam ülkelerinde, medrese, tekke mensupları ve sanat erbabından eğitim ve öğrenimini tamamlayanlara hocaları tarafından verilen yazılı belgedir; bkz. Cemil Akpınar, “İcazet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000, s.393. Kiraat ilminde icazet ise, Kur'an lafızlarının usulüne uygun olarak okunması bakımından okuyucuda bulunması gereken özelliklerin var olduğunu belirten yazılı yeterlilik belgesidir; bkz. Mehmet Ali Sarı, “İcazet”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000, s.400. İcazetname, bugünkü anlamda bir medrese öğrencisinin tedris hayatına atılabileceğini gösteren diploma belgesidir. Bu belgede medrese öğrencisinin öğrenim hayatı boyunca

1285’de (1869) 31 yaşında iken Batum Nüvvab Efendilerin mirası ile hazineden aidatla, 1293’e (1877) kadar yani Rusya’nın istilasına kadar 9 yıl Maçhel Nahiyesi niyabetinde bulundu. Daha sonra göç ederek 1300’den (1883) 1304’e kadar (1887) Ordu Kazası’na bağlı Cisman Nahiyesi niyabetinde, 1304’de İbtidai Hariç Bursa Müderrisliğinde, 1305’den (1888) 1307’ye kadar (1890) 500 kuruş maaşla Torul Kazası niyabetinde görev yaptı. 1308 (1891) ve 1311 (1894) yılları arasında 1.500 kuruş maaşla Van Vilayeti dâhilinde İmadiye (Musul) Kazası niyabetinde bulundu. 1312’den (1895) 1314’e kadar (1897) 750 kuruş maaşla Koçgiri (Sivas), 1314’den (1897) 1318’e kadar (1901) 1.125 kuruş maaşla Malazgirt, 1320’den (1903) 1322’ye kadar (1905) 500 kuruş maaşla Torul Kazası niyabetlerinde görevini icra etti. Ahmed Hamdi Efendi 1327 (1910) yılında yaşı ilerlediği için emekliye sevk edildi (İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi [İMŞSA], Dosya No: 01710009172422A).

4.2. Hafız Ali Rıza Efendi

Harmanoğlu lakaplı Hafız Ali Rıza Efendi, 1290 (1874) yılında Batum dâhilinde Acara Ulya Kazası’na bağlı bir karyede doğdu. Babası rençper sınıfından Mehmed Coşkun Efendi’dir.

Hafız Ali Rıza Efendi ailesiyle beraber 1297 (1880) yılında Rusya mücadelesinde Trabzon Vilayeti dâhilinde Giresun Kazası’ndan Karaağaç Kazası’na göç etti. Burada ibtidai tahsiline başlayarak Hacı Hafız Emin Efendi’den ilmi dersler aldı ve Kur’an-ı ezberledi. 1301’de (1884) İstanbul’a giderek Fatih Bahri-sefid civarında bulunan Tetimme-i Şahane medresesine kaydoldu. Burada Fatih dersiamlarından olan Giresunlu Hafız Abdülatif Efendi’den 16 yıl boyunca ders aldı. Türkçe ve Arapça bilen Hafız Ali Rıza Efendi 1322 (1905) yılında tahsilini tamamlayarak icazetname aldı.

1327 (1910) yılında Babaeski Kazası müftüsünün vefat etmesi üzerine, yerine Hafız Ali Rıza Efendi Babaeski Kazası müftüsü olarak gönderildi (İMŞSA, Dosya No: 02450027265305).

Tablo 1: Hafız Ali Rıza Efendi’nin Tezkeresi ve Mahallesi

DEVLET-İ ALİ-İ OSMANİ TEZKERESİ							
İsim ve Şöhreti	Pederi İsmiyle Mahalli İkameti	Validesi İsmiyle Mahalli İkameti	Tarihi ve Mahalli Veladeti	Milleti	Sanat ve Sıfat-ü Hizmet İntihab Salahiyeti	Müteehhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı	Derecat ve Sınıf-ı Askeriyyesi
Ali Rıza Efendi	Mehmet Coşkun Efendi	Hamide Hanım	1290 (1874)	İslam	Ulema	Vardır	-

EŞKÂL				SİCİL-İ NÜFUSA KAYD OLUNAN MAHAL					
Boy	Göz	Sima	Alamet Farika-i Sabite	Vilayeti	Kaza	Mahalle veya Karyesi	Sokak	Mesken Numara	Nevi Mesken
Orta	Ela	Buğday	Tam	İstanbul	-	-	-	15/48	Tetimme-i Sani Muharif Medresesi

Kaynak: İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, Sicill-i Ahval Dosya No: 02450027265305.

4.3. Hasan Fehmi Efendi

Hasan Fehmi Efendi 1256 (1841) yılında Batum Sancağı’na bağlı Günye Kazası’nda doğdu. Yamakzade lakaplı Ahmed Efendi’nin oğludur.

Hasan Fehmi Efendi 10 yaşına kadar Batum’da mekteb-i ibtidai’de 6 yıl Kur’an ve harf ilmi eğitimi gördü. Daha sonra 6 yıl da Günye Kazası’nda bulunan medresede müderris olan Şeyh Ahmed Efendi’den ders aldı. 22 yaşındayken İstanbul’a giderek Süleymaniye Mülazimler Mederesesi’nde nişan almaya hak kazandı. Bayezid Cami şerifi Batumlu Hacı Emin Efendi ve bazı dersiamlardan 16 yıl ders aldı. 1294’te (1878) icazetname almaya hak kazandı. Aynı zamanda yapılan imtihanında başarılı olarak Mektebi Nüvvab’a kaydoldu ve burada 2 yıl ders aldı. Arapça, Türkçe ve Farsça bilen Hasan Fehmi Efendi’nin icazetname ve şahadetnamesi mevcuttur.

gördüğü dersler, okuduğu eserler ve bu eserlerin kime ait olduğu yer alır. Daha sonra daha yüksek bir müderrisin dersine devam ederek derslerini tamamlar ve ders okutmağa izin ile en son bir vesika alarak müderrislik ya da kadılık yapma imkânına sahip olurdu. Oldukça önem arz eden bu icazetnamelerde ulema silsilesi bir müderrisin hangi ulema kolundan geldiğini ve bu ulema kolunda kimlerin olduğunu göstermesi bakımından oldukça mühimdir; bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 2014, s.83.

1294'te (1878) Trabzon Vilayeti dâhilinde Batum Sancağı bağlı Acara Süfla Kazası niyabetine 750 kuruş maaşla tayin oldu. Rusya istilası meydana gelince, göç ederek Batum Sancağı'na bağlı Günye Kazası'na gitti. Fakat burası da istila edilince İzmit Sancağı dâhilinde Kandıra Kazası niyabetine 750 kuruş maaşla tayin edildi. 1302'de (1885) Adana Vilayeti dâhilinde Haçin Kazası niyabetine 1.000 kuruş maaşla tayin olup, bir müddet açıkta kaldıktan sonra 1305'de (1888) 750 kuruş maaşla ikinci defa İzmit Sancağı dâhilinde Kandıra Kazası niyabetine tayin oldu. Yine bir müddet açıkta kaldıktan sonra 1309'da (1892) Edirne Vilayeti Kırcaali Sancağı niyabetine 1000 kuruş maaşla tayin oldu. 1310'dan (1893) itibaren 675 kuruş maaşla üçüncü defa Kandıra Kazası niyabetine tayin oldu ve görevini tamamladı. 1314'de (1897) 900 kuruş maaşla Edirne Vilayeti dâhilinde Karacasu Kazası niyabetine, 1318'de (1901) 900 kuruş maaşla Kastamonu Vilayeti'ne bağlı İnebolu Kazası niyabetine, 1321'de (1904) 900 kuruş maaşla Aydın Vilayeti'ne dâhil Karaburun Kazası niyabetine tayin olarak görevini ifa etti (İMŞSA, Dosya No: 0082000119768A).

Tablo 2: Hasan Fehmi Efendi'nin Tezkeresi ve Mahallesi

DEVLET-İ ALİ-İ OSMANİ TEZKERESİ							
İsim ve Şöhreti	Pederi İsmiyle Mahalli İkameti	Validesi İsmiyle Mahalli İkameti	Tarihi ve Mahalli Veladeti	Milleti	Sanat ve Sıfat-ü Hizmet İntihab Salahiyeti	Müteahhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı	Derecat ve Sınıf-ı Askeriyyesi
Hasan Efendi	Ahmed Efendi Sultan Karyesi	-	1256 (1840) Batum	İslam	Naib ve mahalli tedris reisi	-	-

EŞKÂL				SİCİL-İ NÜFUSA KAYD OLUNAN MAHAL					
Boy	Göz	Sima	Alamet-i Farika-i Sabite	Vilayeti	Kazası	Mahalle veya Karyesi	Sokağı	Mesken Numarası	Nevi Mesken
-	-	-	-	Kandıra	-	Bağırçanlı	-	1/2	Hane

Kaynak: İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, Sicill-i Ahval Dosya No: 0082000119768A.

4.4. İsmail Hakkı Efendi

İsmail Hakkı Efendi, 1292 (1876) Batum'da doğdu. Babası rençper sınıfından Ahmet Efendi'dir. Rusya muharebesinde ailesiyle beraber Batum'dan İnegöl'e göç etti ve burada vefat etti.

İbtidai tahsiline İnegöl'de başlayan İsmail Hakkı Efendi daha sonra İstanbul'a gitti. Burada Fatih dersiamlarından Yanbolulu Seyyit Efendi'den ders alarak icazete nail oldu. Türkçe bilen İsmail Hakkı Efendi Arapçaya da aşinadır.

İsmail Hakkı Efendi, 1324'de (1907) 194 kuruş maaşla İbtidai Hariç İstanbul Müderrisliği ruusuna⁹ buyruldu. 1332 (1914) Medaris-i Taliye Birinci Sınıf fıkıh müderrisliğinde de bulundu.

Kayıtlardan, İsmail Hakkı Efendi'nin vazifede olduğu müddetçe hakkında hiçbir şikâyet olmadığı gibi mahkemeye de çıkmadığı anlaşılmaktadır. 1929 yılında İnegöl'e bağlı Hayriye (Maden) karyesinde vefat etti.

İsmail Hakkı Efendi'nin vefat etmesiyle birlikte İnegöl kazası Hayriye karyesi muhtarı ve üç azası beraber İnegöl Müftülüğü'ne bir mazbata gönderdi. Mazbata da karye sakinlerinden ve Fatih dersiamlarından Hafız İsmail Hakkı Efendi'nin 03.10.1929 tarihinde vefat etmesi üzerine geride eşi Melek hanımla beraber 15, 12, 6 ve 2 yaşlarında 4 kızının ve 17 yaşında bir erkek çocuğunun olduğunu belirtti. Ayrıca heyet İsmail Hakkı Efendi'nin ölmesiyle ailesinin başka bir gelir kaynağının olmadığını vurgulayarak kanun hükümlerince maaşın ailesine verilmesine dair mazbatayı mühürleyerek doğruluğunun tasdiki için İnegöl Müftülüğü'ne gönderdi. İnegöl Müftüsü bilgilerin doğruluğunu teyit ettikten sonra İstanbul sicil muamelet memuriyet aliyesine durumu bildirdi. İstanbul Müftülüğü

⁹ "Ruus" kelime anlamı olarak sözlükte "baş; kişi, şahıs" mahiyetinde geçmektedir. Ruus "re's" kelimesinin çoğulu olmakla beraber, Osmanlılar'da aynı anlamdan hareketle tayinleri ilgilendiren bir terim olarak kullanıldı. Osmanlı bürokrasisinde de 16. yüzyıl sonlarına kadar resmi tayinlerin kaydedildiği defterleri ifade etmekle beraber, 17. yüzyılda bazı tayinler için verilen tezkereler de ruus olarak nitelendirildi. 17. yüzyılın sonuna doğru tayinlerin bürokratik işlemlerinin yürütüldüğü kaleme dönüştü. Osmanlı Devleti ilmiye teşkilatında göreve başlamak için gerekli belgeye de ruus denilirdi. "Ruus imtihanı" ise medrese tahsilini tamamlayıp mülazım olanların yedi yıllık mülazemetlik görevinden sonra ruus almak için girdikleri sınavın adıdır; bkz. Recep Ahışahı, "Ruus", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008, s. 272-273.

14.12.1931 tarihinde maaşın İnegöl mallarından temin edilerek verilmesine dair kararı Muntazam Borçlar Müdürlüğüne bildirdiklerini belirterek aileyi bilgilendirdi. Bu karar 12.05.1932 tarihinde Diyanet İşleri Reisi Rifat Bey tarafından yazıldı (İMŞSA, Dosya No: 0224003113655).

4.5. İsmail Hakkı Efendi

İsmail Hakkı Efendi, 1290 (1874) yılında Batum'da doğdu. Babası ziraatçı Hüseyin Hüsnü Ağa'dır. Ailesi ile birlikte Rusya muharebesinden dolayı Sinop'a bağlı Karasu Nahiyesi'ne yerleşti.

İlk tahsilini Batum'da aldıktan sonra İstanbul'a giderek Fatih Bahri Sefid Tetimme-i Ula Medresesi'ne kaydoldu. Burada Tavashı Hacı Hafız Hasan Efendi'den ders alarak 1325'de (1908) icazet almaya hak kazandı. Türkçe ve Arapça bilmekteydi.

İsmail Hakkı Efendi, tahsil hayatına devam ederek 1327'de (1910) Ayancık Kazası niyabetine tayin oldu. Bu sırada vefat ettiği için resmi olarak devlete hizmette bulunamadı (İMŞSA, Dosya No: 0177003592516A).

4.6. Kösezade Mehmed Arif Efendi

Mehmed Arif Efendi 1267 (1850) yılında Batum'da doğdu. Babası Kösezade lakaplı merhum Tahir Efendi, annesi merhum Aişe Hanım'dır.

İbtidai tahsilini Batum'da tamamladıktan sonra Amasya'ya gelerek Sultan Bayezid Medresesi'ne kaydoldu. Burada Osman Efendi'den sarf ve nahiv ile mantık dersleri aldı. Daha sonra İstanbul'a giderek Süleymaniye Cami Şerifi yakınlarında bir medresede fıkıh, akaid¹⁰ gibi dersler gördü. Bu sırada Rusya ile muharebe cereyan edince Batum'a geri gitti. Bu sebepten dolayı Mehmet Arif Efendi icazet alamadı. Türkçe ve Gürcüce bilen Mehmed Arif Efendi, Farsçaya da aşinaydı.

Kösezade Mehmet Arif Efendi, Batum'un Rusya'nın hâkimiyetine girmesinden dolayı ailesiyle birlikte İstanbul'a göç etti. 1300'de (1883) İzmit Sancağı dâhilinde Adapazarı Kazası'na bağlı Sapanca Nahiyesi naibliğine tayin oldu. 1315 (1898) yılında Meşihat-i Aliyye'de yapılan imtihanda başarılı olarak, üstün hizmetinden dolayı meclisi idare mazbatası ve tercüme-i hal belgesine nail oldu. Rütbe ve nişanı bulunmamaktadır.

Kayıtlardan, Mehmet Arif Efendi'nin görevde olduğu müddetçe herhangi bir sebepten dolayı mahkemeye çıkmadığı anlaşılmaktadır (İMŞSA, Dosya No: 0214001253339).

Tablo 3: Kösezade Mehmed Arif Efendi'nin Tezkeresi ve Mahallesi

DEVLET-İ ALİ-İ OSMANİ TEZKERESİ							
İsim ve Şöhreti	Pederi İsmiyle Mahalli İkameti	Validesi İsmiyle Mahalli İkameti	Tarihi ve Mahalli Veladeti	Milleti	Sanat ve Sıfat-ü Hizmet İntihab Salahiyeti	Müteehhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı	Derecat ve Sınıf-ı Askeriyyesi
Kösezade Arif Efendi	Müteveffa Tahir	Müteveffa Aişe	1267 (1850) Batum	İslam	Naib	Bir Zevcesi Vardır	-

EŞKÂL				SİCİL-İ NÜFUSA KAYD OLUNAN MAHAL					
Boy	Göz	Sima	Alamet-i Farika-i Sabite	Vilayeti	Kazası	Mahalle veya Karyesi	Sokağı	Mesken Numarası	Nevi Mesken
Uzun	Ela	Buğday	Tam	İzmit	Adapazarı	Sapanca		1/5	

Kaynak: İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, Sicill-i Ahval Dosya No: 0214001253339.

4.7. Mahmud Hilmi Efendi

Mahmud Hilmi Efendi 1291 (1875) yılında Batum'da doğdu. Batum'da sıbyan mektebi muallimi ve imam olan Ahmed Efendi'nin oğludur. 1296 (1879) yılında Batum'dan göç ederek Fatsa Kazası dâhilinde Sutra Muhaciri karyesine yerleşti. Ahmed Efendi muallimliğini burada da devam ettirdi.

Mahmut Hilmi Efendi, ilk tahsilini Batum'daki sıbyan mektebine giderek babası Ahmed Efendi'den ders aldı. Daha sonra Fatsa Rüştüyesi'ne girdi ve burada Fen Bilimleri, sarf, nahiv, mantık, fıkıh,

¹⁰ "Akaid" İslam dininde inanılması gereken esasların bütünü ve bunları konu edinen ilmin adıdır; bkz. Ahmet Saim Kılavuz, "Akaid", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1989, s. 212-216.

matematik ve geometri gibi dersler görerak 1307'de (1890) icazetname almaya hak kazandı. Fatsa'da bulunan bir medresede bir müddet eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gitti. Burada Gazi Davud Paşa Medresesi'ne kaydoldu ve 8 yıl ders alarak icazete nail oldu. Türkçe ve Arapça bilen Mahmut Hilmi Efendi Farsçaya da vakıftı.

1318'de (1901) Fatsa'ya Ulum-u Diniyye Muallimliği'ne 150 kuruş maaşla tayin oldu ve 7 yıl burada görevde kaldı. 1325'de (1908) Fatsa'da bulunan Cedid Cami Şerifi'nde 200 kuruş maaşla müderris oldu. Daha sonra Edirne'de bulunan İbtidai Hariç Rabiayı Hamidiye Medresesi müderrisliğine buyruldu.

Kayıtlardan, Mahmud Hilmi Efendi'nin memuriyeti hakkında herhangi bir şikâyet olmadığı gibi mahkemeye de çıkmadığı, rütbe ve nişanı olmadığı anlaşılmaktadır (İMŞSA, Dosya No: 0177000142493).

4.8. Mehmed Fevzi Efendi

Mehmed Fevzi Efendi 1283(1867) yılında Batum'un Murgul Nahiyesi'nde doğdu. Babası rençper sınıfından Batumlu Gürcü muhacirlerden Topaloğlu lakaplı Mehmed Şerif'dir. 1307 (1891) yılında göç eden ailesinin mahalli ikameti İzmit'e bağlı Bahçecik Nahiyesi'dir.

Mehmed Fevzi Efendi Batum Sancağı'nda iken sarf, nahiv ve fıkıh dersleri aldı. Daha sonra göç ettikleri İzmit'te tahsiline devam etti. Bu sırada sakini olduğu yerde 5 yıl müddetle ibtidai mektebinde muallimlik yaptı. Daha sonra tahsilini tamamlamak için 1315 (1899) yılında İstanbul'a geldi. Burada Tetimme-i Ula Medresesine dâhil oldu. 1320 (1904) yılında Evkaf Müftülüğü imtihanına girdi ve başarılı oldu. Ardından Fatih Cami Şerifi'nin imamı Saffet Mehmed Rahmi Efendi'den icazet aldı. Türkçe, Arapça ve Gürcü lisanlarını bilen Mehmed Fevzi Efendi'nin herhangi bir eseri bulunmamaktadır.

1322'de (1906) ruus imtihanına girdi ve ilmiye bilgisini ispat etti. Böylece Bab-ı Meşihat'te (Şeyhülislamlık Makamı) ders seçmesine izin verildi. 1327 (1911) yılında kısa süreliğine Fatih Cami'inde vazifeye başladı. Aynı yıl Cafer Mahmud Paşa Medresesi'nde müderrisliğe tayin edildi. Aynı medresede talebelere ders verdi. 400 kuruş asistan maaşı aldı. 1329 (1913) yılında Fatih Cami Şerifinde maaşsız olarak stajyerlik yaptı. Hacı Beşir Ağa Medresesi müderrisliğine tayin oldu ve aynı medresede görev yaptığı sırada vefat etti. Mehmed Fevzi Efendi'nin liyakat madalyası ve icazetmesi bulunmaktadır (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi [DİBA], Dosya No: 23.0388).

4.9. Mehmed Şerif Efendi

Mahlası Şerif olan Mehmed Efendi, 1288 (1872) yılında Batum'da doğdu. Ziraatçı sınıfından Mustafa Efendi'nin oğlu olup, lakapları Şerif Bayrakoğlu olarak bilinir. Ailesiyle birlikte Batum'dan göç ederek Gerze'ye yerleştiler.

Mehmet Şerif Efendi, Gerze Rüştüye Mektebi'ni bitirdi ve daha sonra Sinop'a giderek Alaeddin Medresesi'ne dâhil oldu. Burada 5 yıl eğitim aldıktan sonra 1313 (1896) yılında İstanbul'a giderek sarf, nahiv, belagat¹¹ ve gramer gibi ilmi dersler aldı. 1322 (1905) yılında Kayserili Mahmud Efendi tarafından icazete nail oldu. 1323'de (1906) Medresetü'l-Kuzat'da yapılan imtihanında başarılı oldu ve şart olan dersleri alarak şahadetname aldı. Türkçe bilen Mehmed Şerif Efendi Arapça ve Farsçaya da vakıftır.

Kayıtlardan, Mehmed Şerif Efendi'nin memuriyeti hakkında detaylı bilgi mevcut olmamakla birlikte, 1330'da (1912) Yıldızeli Kazası kadılığına 1.250 kuruş maaşla tayin edildiği ve 1333 (1915) yılında ise vefat ettiği anlaşılmaktadır (İMŞSA, Dosya No: 0211000183246B).

4.10. Müftüzade Mehmed Fehim Efendi

Mehmed Fehim Efendi 1244 (1828) yılında Batum sancağı dâhilinde Livane Kazası'na bağlı Artvin Nahiyesi'nde doğdu. Müftüzade lakaplı Mustafa Efendi'nin oğludur. Babası ve dedesi müftülük mesleğini icra etti.

Tahsil hayatına memleketinde sıbyan mektebine giderek başladı ve burada Kur'an-ı Kerim öğrenirken aynı zamanda ilmi dersleri alarak bazı risaleler okudu. Daha sonra Şavşat'tan merhum Hacı Osman ve

¹¹ "Belagat" kelime anlamı olarak hitabettiği kimselere göre uygun, tam yerinde, düzgün ve hakikatlı güzel söz söyleme sanatıdır. Yani Belagat, hem düzgün, hem yerinde söz söylemeyi öğreten ilmin de adıdır; bkz. Abdullah Yeğin, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, s.102; daha detaylı bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, "Belagat", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, s. 380-383.

abisi Ahmed Efendi'den tefsir dersi aldı. 1278 (1862) yılında İstanbul'a giderek burada El-hac Nuri Efendi'den ders gördü ve icazetname almaya muvaffak oldu. Arapça, Türkçe ve Farsça bilen Mehmed Fehmi Efendi'nin herhangi bir eseri bulunmamakla beraber, ilmi-Feraiz'den icazeti vardır. Fakat bu icazet, Rusya'nın memleketleri istilası dolayısıyla bazı kitaplarla birlikte yok edildi.

Mehmed Fehim Efendi, 1298'de (1881) Rusya'nın istilasından dolayı Batum'dan göç etti. 1299'da (1882) 200 kuruş maaşla Sivas Vilayeti müftülüğüne tayin edildi. 1300'de (1883) dördüncü mecdi nişan zışanına, 1305'de (1888) ferman-ı ali ile İzmir Paye Mücerreti'ne nail oldu. 1306'da (1889) 200 kuruş maaşı 315 kuruşa, 1307'de (1890) 445 kuruşa yükseldi. 1308'den (1891) itibaren maaşı 315 kuruş oldu ve 1331'e (1913) kadar görevini ifa etti.

Kayıtlardan, Müftüzade Mehmed Fehim Efendi'nin Sivas Müftülüğü'nden başka memuriyette bulunmadığı ve devlete hizmette hakkında hiçbir şikâyet olmadığı gibi mahkemeye de çıkmadığı görülmektedir (İMŞSA, Dosya No: 01670014202357A).

Tablo 4: Müftüzade Mehmed Fehim Efendi'nin Tezkeresi ve Mahallesi

DEVLET-İ ALİ-İ OSMANİ TEZKERESİ							
İsim ve Şöhreti	Pederi İsmiyle Mahalli İkameti	Validesi İsmiyle Mahalli İkameti	Tarihi ve Mahalli Veladeti	Milleti	Sanat ve Sıfat-ü Hizmet İntihab Salahiyeti	Müteehhil ve Zevcesi Müteaddid Olup Olmadığı	Derecat ve Sınıf-ı Askeriyyesi
Ulemeden Müftüzade Mehmed Fehim Efendi	Mustafa Efendi Livane	-	1244 (1828) Livane	İslam	Müftülük	-	-

EŞKÂL				SİCİL-İ NÜFUSA KAYD OLUNAN MAHAL					
Boy	Göz	Sima	Alamet-i Farika-i Sabite	Vilayeti	Kazası	Mahalle veya Karyesi	Sokağı	Mesken Numarası	Nevi Mesken
Uzun	Ela	Kumral	-	Sivas	-	Sarı Şeyh Mahallesi	Sukaz Sokağı	-	Hane

Kaynak: İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi, Sicill-i Ahval Dosya No: 01670014202357A.

5. SONUÇ

1877-1878 yıllarında Osmanlı Devleti ve Rusya arasında meydana gelen 93 Harbi sonucunda, elden çıkan Batum'dan anayurda doğru kitlesel göçler gerçekleşmiştir. Bu göçlerin başlıca sebepleri; savaş koşulları, Batum'un artık Türk sınırları dâhilinde olmaması ve burada Ruslar tarafından Müslüman Türk tebaaya uygulanan baskılardır. Bu baskılar sonucunda ilmiye sınıfına mensup Batum ulemasının da Anadolu'ya göç ettiği görülmüş, Osmanlı Devleti de bu muhacirlerin iskânına dair aşamalı olarak birtakım politikalar yürütmüştür.

Batum ulemasının yaşadığı topraklardan 93 Harbi nedeniyle göç ettiğini ana kaynağımız olan ve biyografi niteliğini taşıyan hal tercümeleleri incelenerek tespit edilmiştir. Bu biyografilerde ulemanın ailevi bilgileri, aldıkları eğitimler, devlette hizmet ettikleri yerler ve aldıkları maaş miktarı gibi özel bilgiler mevcuttur. Bu bilgilerin yanı sıra yaşadıkları topraklardan hangi gerekçe ile göç ettikleri ve iskân edildikleri yerler biyografilerin de belirtilmiştir. Ayrıca muhacir ulemaya devlet tarafından kendi mesleklerine uygun görevler verilmiş, az da olsa belli miktarlarda maaş aldıkları görülmüştür. Dolayısıyla devlet teşkilatı içinde önemli bir konumda olan ulemaya özel hassasiyet gösterilmiş, böylece ulemeda mesleğinin gereği olan din ve eğitim alanlarında çalışma imkânına sahip olmuştur. Bu bilginin doğruluğunu Batum'dan gelen muhacir Batum ulemasının biyografilerinde görmek mümkün olmuştur.

Muhacir Batum ulemasından hepsinin biyografisi mevcutken, mesleki, şahsi durumları ve ikametlerini bildiren resmi evraka sahip olan Hasan Ali Rıza Efendi, Hasan Fehmi Efendi, Kösezade Arif Efendi ve Müftüzade Mehmed Efendi'ye ait belgeler tablolar halinde ana metinde transkript edilerek verilmiştir. Mesleki, şahsi durumları ve ikametleri hakkında bilgi veren "Tezkere ve Mahallisi" olan arşiv belgesi üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; ulemanın ailevi bilgileri, doğum tarihi ve yeri, hangi millete mensup olduğu, aldığı görevdeki unvanı, medeni hali, yaptığı görev sürecinde verilen derecelerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde; eşkâllerinden bahsedilerek boy, kilo, sima, göz rengi ve

yüzlerinde herhangi bir iz olup olmadığına dair fiziksel özellikleri betimlenmiştir. Üçüncü bölüm olan ve göçe ait önemli bilgiler veren nüfusa kayıtlı oldukları ikamet adresleri mevcuttur. Bu bölümde Anadolu topraklarına göç eden ulemanın iskân edildikleri il, kaza, köy, mahalle, sokak, yaşadıkları mesken türü ve mesken numarasına dair önemli bilgiler verilmiştir. Batum ulemasının yoğunlukla Ordu, Giresun, Sinop, İzmit, Hüdavendigâr gibi bölgelere yerleştirildikleri görülmüştür. Dolayısıyla bu belgeler doğrultusunda Batum ulemasının, sınırlar dâhilinde tek bir bölgede yerleştirilmediği sonucuna varılmıştır.

Kaynağımız olan ve çalışmanın ana unsuru oluşturan ulema biyografileri dönemin devlet kadrosunda yer almış önemli şahsiyetlerdir. Bu biyografilerde ulemanın adı varsa lakabı, baba adı varsa anne adı, doğum tarihi ve yeri, İslam tebaasından oldukları, aldıkları eğitimler, hangi unvanlarda görev yaptıkları, nerelerde görev yaptıkları ve ne kadar maaş aldıklarına dair bilgiler mevcuttur. Devlete hizmet adına yetiştirilen bu ulema sınıfı son derece eğitilmiş kimselerden oluşmuştur. Çocukluk dönemlerinden itibaren eğer babası da ulema sınıfından ise babasından ders alarak eğitim hayatına başlamıştır. Ulemanın ailesi her türlü meslek grubundan olabildiği gibi çoğunlukla rençber, ziraatçi, müftü ve imamlık gibi meslek mensuplarından oluşmuştur. Bu durum, bu dönemde yer alan ulema ailelerinde babadan oğula geçen bir meslek geçişinin olmadığını göstermektedir.

Ulema çocukluk yaşlarından itibaren sıbyan, ibtidai ve rüştiye gibi eğitim kurumlarında hem dini hem de fenni ilimler alanında ciddi bir eğitim görmüştür. Devlet kadrosunda hizmet edebilmek için eğitimlerine çoğunlukla İstanbul'a giderek Süleymaniye ve Fatih Tetimme-i Ula medreselerinde devam etmişlerdir. Bu medreselerde oldukça önemli hocalardan önemli dersler almışlardır. Nitekim her bir ulemanın en az iki dil bildiği tespit edilmiştir. Bütün bu bilgiler doğrultusunda günümüz din adamlarına kıyasla ulemanın oldukça iyi bir eğitim aldığı aşikârdır. Çeşitli imtihanlara tabii tutulup başarılı olan ulemaya diploma verilmiştir. Diplomalarını aldıktan sonra medreselerde yıllarca ücretsiz asistanlık yapmış ve daha sonra devlet eliyle sınırlar dâhilinde maaşlı görevlendirilmişlerdir. Yaş sınırlaması olmayan ulemanın dönemin şartlarına göre maaş aldığı tespit edilmiştir. Herhangi bir maaş standardı olmamakla beraber yüksek dereceli medreselerde görev yapan ulemanın daha fazla maaş aldığı görülmüştür. Bununla beraber devletin her türlü siyasi, ekonomi, askeri ve sosyal durumundan tüm memur grupları gibi olumlu ya da olumsuz etkilenmişlerdir. Nitekim 93 Harbi nedeniyle kaybedilen topraklardan göçen ulemaya ve ailesine her türlü imkân sağlanmaya çalışılmıştır. Aldıkları maaşlar devletin ekonomik bütçesine göre belirlenip verilmiştir. Göç ettikleri topraklarda geçimlerini sürdürebilmeleri için az miktarda olsa devlet tarafından maaş bağlanmıştır. Bu maaşlar kimi zaman da vakıflar tarafından karşılanmıştır. Hatta ulemanın ölmesi durumunda geçim kaynağı olmayan ailesine vefat eden ulemanın maaşından bağlanması için, köy ve kaza yerel yöneticileri bir girişimde bulunup durumu üst makamlara bildirmiştir. Kanun hükmünce maaş verilmesine dair resmi yazışmalar yapılmış ve maaşın verilmesi için gerekli mercilere başvurulmuştur. Bu da hem devlet kademelerinde nizamlı bir işleyişin hem de ulemanın ailesinin mağdur edilmemesi adına yapılan sosyal devlet gereğinin işlediğini gösterir.

Öte yandan muhacir Batum uleması naip, müderris, müftü ve dersiam gibi çeşitli mesleklerde görev yapmıştır. Görevlerinde başarılı olan ulemaya nişan, madalya ve rütbe verildiği görülmüştür. Çalışmadaki hiçbir ulemanın devlete hizmette haklarında herhangi bir şikâyet olmadığı ve mahkemeye çıkmadıkları tespit edilmiştir. Bu durumda muhacir Batum ulemasının kanunları ihlal edici bir eylemde bulunmadığını gösterir.

Sonuç itibarıyla, Osmanlı Devleti kurumları içerisinde ilmiye sınıfında yer alan muhacir Batum uleması biyografileri üzerinden gidilerek, devletin ilmi anlamda ihtisaslı bir memur sınıfına sahip olduğu tespit edilmiştir. Zira bütün bu bilgiler doğrultusunda devletin siyasi, ekonomi, kültürel ve özellikle sosyal alanda yaptığı eylemler hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti döneminde göreve başlayan ulemanın Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de görevlerine devam ettikleri belgelerle tasdik ve tespit edilmiştir. Çalışmanın bundan sonra yapılacak biyografi çalışmalarına rehber olması ve bu alanda bilim dünyasına katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Ankara.

Dosya No: 23.0388.

İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi (İMŞSA), İstanbul.

Dosya No: 01710009172422A, 02450027265305, 0082000119768A, 0224003113655, 0177003592516A, 0214001253339, 0177000142493, 0211000183246B, 01670014202357A.

Araştırma Eserler ve Makaleler

AHISHALI, R. (2008). "Ruus", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.35. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

AKÇA EYİLER, B. (2019). *20. Yüzyıl'da Batum Uleması (Meşihat Arşivine Göre)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

AKPINAR, C. (2000). "İcazet", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

ARMAOĞLU, F. (2010). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları.

ARSLAN, Z. (2014). Batum Göçmenleri (1914-1930). *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, (71), 43-64.

AYDIN, M. (2016). "Acara", *TDVİA*, C.1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

BARDAKOĞLU, A. (1995). "Feraiz", *TDVİA*, C.12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

DURMUŞ, İ. (2006). "Nahiv", *TDVİA*, C.32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

ERDEM, U. (2014). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.

FAROQHİ, S. (2004). *"Krizler ve Değişim 1560-1610", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Edt. Halil İnalçık-Donal Quataert), C.II. İstanbul: Eren Yayınları.

FINDLEY, C. V. (2019). *Modern Türkiye Tarihi İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*. İstanbul: Timaş Yayınları.

GÖKBİLGİN, M. T. (1997). "Ulema", *İslam Ansiklopedisi*, C.XIII. Eskişehir: MEB Yayınları.

İPEK, N. (1991). Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göçler (1877-1900). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1),97-138.

İPŞİRLİ, M. (2000). "İlmiye", *TDVİA*, C.22. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

İPŞİRLİ, M. (1999). "Osmanlı Uleması", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.VIII. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

KARPAT, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.

KILAVUZ, A. S. (1989). "Akaid", *TDVİA*, C.2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

KILIÇ, H. (1992). "Belagat", *TDVİA*, C.5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

KOÇ, Y. (2007). "Nüfus", *TDVİA*, C.33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.

- MARDİN, Ş. (2006). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McCARTHY, J. (2014). *Ölüm ve Sürgün*. (Çev. Fatma Sarıkaya). Ankara: TTK Yayınları.
- ORTAYLI, İ. (1978). “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.9, İstanbul, s. 343-362.
- ORTAYLI, İ. (2016). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖZCAN, A. (2010). “Tabakat”, *TDVİA*, C.39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.
- SARI, M. A. (2000). “İcazet”, *TDVİA*, C.21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.
- SAYDAM, A. (1999). *Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876)*. Osmanlı Ansiklopedisi, C.IV. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- SHAW, S. J. & SHAW, E. K. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, (Çev. Mehmet Harmancı), C.2. İstanbul: E Yayınları.
- ULUDAĞ, S. (2016). “Acara”, *TDVİA*, C.1. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.
- UNAN, F. (2004). “Mevleviyet”, *TDVİA*, C.29. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yayınları.
- ÜNAL, M. A. (2002). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- YEĞİN, A. (2006). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*. İstanbul: Sebat Yayınları.
- YÜKSEL, A. & KARADEMİR, Z. (2010). Ulema, Göç ve Devlet: Kırım Harbi’nden Sonra Osmanlı Ülkesine Göç Eden Ulemanın İskânına Dair Bazı Bilgiler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 52(1), 175-177.